

A

1. ACHTER PERSOENS

[spreek uit: Persoons]

De Persoen was een geestelijke, door de Abdij van Tongerlo gezonden, die toezicht hield op de parochie en op de goederen toebehorende aan de Abdij. In de tweede helft van de 16e eeuw ook pastoor genoemd. De Persoen woonde op *Huize de Moerenborch*, bij de *Commerstraat* [108], waar nu de Waterzuivering Oost gelegen is. De Moerenborch is rond 1750 afgebroken.¹

Achter Persoens ligt dus voorbij, d.i. ten oosten of ten zuiden van de Moerenborch.

- naast de pastorie van de kerk van Tilburg [GAT R280:los blad bij 14r^o,17v^o-18r^o (1532)]

2. ACHTERMAL

(Ook geschreven: Aftermal)

I. Mal betekent volgens het NEW:

- 1 znw-m 'geërfden, gerechtsplaats, verzamelplaats'
- 4 znw-o 'teken, kenteken'. Hiervan afgeleid: 'kruis, grenspaal, grenssteen'.

Achtermal zou dan kunnen betekenen:

- achter (of voorbij) de gerechtsplaats,
- achter of voorbij het grensteken.

II. 'Achter' kan, volgens HPB, ook ontstaan zijn uit *acht* 'gerechtelijke banning', 'gerechtelijke vervolging', ofwel de naam werd gebruikt voor een gebied waarvan het gebruik voorbehouden bleef aan de eigenaar (koning, hertog, graaf, heer) en dat dus geen deel uitmaakte van de gemeenschappelijke gronden. De naam is dan ontstaan uit *Achtemal*, samenstelling uit *acht* 'gerechtelijke banning' en *mal* 'gerechtsplaats' of 'eigen gebied' en betekent zoveel als 'gerechtsplaats in een eigen gebied van de heer' ofwel 'het eigen gebied van de grootgrondbezitter'.

Voor I pleit het gebruik van *After*, een Middelnederlandse vorm van *achter*. Hiervoor pleiten tevens enkele vermeldingen in de Bossche schepenprotocollen, waar duidelijk sprake is van 'achter, voorbij' (lat. *retro*).

Op 31 mei 1403 draagt Gerardus Bac van Broecheven, *filius naturalis²quondam Gerardi de Broecheven*, 1½ 'geswat' hem toekomende in 2 bunder weide te Westilborch *retro locum dictum Malle* over [BP1183 fol. 124 (1403)].

- een weide te Tilborch *retro locum dictum Mal* [BP R1185:4r^o (1407)]

- ¾ bunder weide *retro locum dictum Mal* [BP R1185:79r^o (1407)]

Voor II daarentegen pleit het door elkaar gebruiken van Mal en Achtermal. Bovendien staat deze betekenis tegenover de *Broeckhoven Acker*, welk toponiem op gemeenschappelijke grond duidt. Achtermal is dan ontstaan uit Achtemal door epenthetische tussenvoeging van een 'r'. Omdat men in de middeleeuwen ook *after* zei

1 Loon, A.J.A. van, 'De huizinge Moerenburg en haar bewoners', in: *De Lindeboom, Jaarboek van de Gemeentelijke Archiefdienst Tilburg*, dl. II (1978), blz. 81-127, en dl. V (1981), blz. 119-157.

2 Het woord *naturalis* is in de akte doorgehaald.

i.p.v. *achter* kan *Aftermal* ontstaan zijn, wat weer aanleiding gaf of kon geven tot verkeerd of niet meer begrijpen van de juiste betekenis van het toponiem.

Niettegenstaande het bij II gestelde heeft I voor ons de voorkeur, mede omdat daar in de omgeving *het Oude Goed van Broeckhoven* lag en eveneens een (duidelijk ander) *Mal* genoemd wordt. Ogenscheinlijk vormt in het eerste geval *Mal* (in de 14e en 15e eeuw) de grens tussen het *Goet Inthout* (zie: *Eijndthoven* |178|) en het *Oude Goed van Broechoven* |73|, en in het tweede geval tussen laatstgenoemd goed en het oude *Goet vander Riet* (zie: *Het Goet ter Rijt* |216|). Kortom, de benaming *Mal* geeft onomstotelijk aan dat we hier te maken hebben met een duidelijke grens tussen twee oorspronkelijke (domein)goederen, waarbij het ene gevormd werd door wat we voor het gemak zullen noemen het *Goet Broechoven* en het andere genaamd het *Goet Tilburg*, dat het restant van Tilburg beslaat.

In de Oisterwijkse protocollen (opgetekend door wijlen Ferdinand Smulders) wordt ook genoemd:

- beempt after mal [OP R143:6r^o (1418);R143:69v^o (1420)]
- sbeckersbeempt int broeck after mal [OP R144:75v^o (1422)]
- beempt after Mall [OP R152:45r^o (1440)]
- een stuck bruecks after mal neven die ley [OP R154:26r^o (1444)]
- beempt in Mal aen die Aa [OP R154:28v^o (1444)]
- after een stede geheyten Mal [OP R154:37v^o (1445)]
- beempt after Mall aen die Leyde [OP R155:22v^o (1445)]
- ene gaershof after mall aen die groenstraet [OP R156:36r^o (1446)]
- beempt after mall [OP R156:36r^o (1446);R158:19v^o (1450)]
- beempt after een stede geheyten Mall [OP R156:38v^o (1446)]
- after mall aen die Aa [OP R161:11r^o (1453)]
- die Rijt after mal aen die Groenstraet [R162:23r^o (1446)]
- erf die rijt ter stede geheyten mall [OP R163:14r^o (1455)]
- beempt after mal [OP R181:36v^o (1495)]
- beempt ter stede geheyten aftermalle [OP R212:13r^o (1508)]
- beempt aftermalle [OP R225:13v^o (1521)]
- achter malle [OP R241:? (1537)]
- after malle [OP R247:15r^o (1543)]

Hier worden *Mal(l)* en *Aftermal* door elkaar gebruikt. Met *Groenstraet* |234| is hier mogelijk de huidige Groenstraat bedoeld; de *rijt* is dan de *Oerlese waterloop*, die ter hoogte van het huidige Kamerlingh Onnesplein langs de *Polck* |561| stroomde.³ Indien dit correct is, dan was *Mal* hier de grens tussen *Broechoven* en het *Goet vander Riet* (Oerle–Korvel). In elk geval wordt uit dit alles duidelijk dat het *Oude Goed van Broechoven* binnen Tilburg een afzonderlijke positie innam, hetgeen in de benaming *Mal* expliciet tot uitdrukking werd gebracht. Opvallend hierbij is dat de grenzen tussen de andere Tilburgse ‘goederen’ nooit met *mal* worden aangeduid.

Achtermal is in de meeste gevallen een gebied gelegen tussen:

- de Oude Leij in het zuiden,
- de Nieuwe Leij in het noorden,
- de Driehuizendijk (= *Reijnendijck* |576|) in het oosten,
- de Hilvarenbeekseweg in het westen,

3 Zie: Hoofdstuk 3, ‘De Tilburgse waterlopen’, no. 10, ‘De Oerlese waterloop’.

m.a.w. daar waar nu het St. Elisabethziekenhuis gelegen is. Let er hierbij op, dat voor de bouw van het ziekenhuis de Leij (onzes inziens onnodig) en de Hilvarenbeekseweg verlegd zijn.

(Zie ook: *Malacker* |479| en *Malstraet* |481|.)

In de verschillende akten worden bij Achtermal genoemd:

- after malle tussen die ghemeijn Leye [GAT R262:29v^o (1510)]
- aftermal [GAT R272:19r^o (1522)]
- stuck beempts ter plaetssen geheijten after Mal hoedende aen een ghemeijn water gheheijten die Nijwen Leije [GAT R278:26v^o (1531)]
- de Leije [GAT R280:59v^o (1532); R283:16r^o (1536); R288:34v^o-35r^o (1541); R293:24r^o-24v^o (1546)]
- de Nijewe Leije [GAT R279:18v^o, 54v^o (1531); R285:20v^o-21r^o (1538); R287:27r^o (1540); R293:79r^o-79v^o (1546)]
- tussen de Nijewe Leij en d'Ou Leije [GAT R284:52v^o, 54r^o (1537)]
- de Oude Leije [GAT R290:15r^o (1543); R293:79r^o-79v^o (1546)]
- aan de Malstraet [GAT R285:20v^o-21r^o (1538); R286:50v^o-51r^o (1539); R287:12v^o, 72v^o (1540)]
- aan de Brant⁴ [GAT R284:54r^o (1537)]
- aan de Reijnendijck [GAT R284:52v^o, 54r^o (1537); R287:72r^o (1540); R293:79r^o-79v^o (1546)]
- aan het Ven [GAT R290:9v^o-10r^o (1543)]
- een stuk beemd in Achtermal [GAT R292:53v^o-54r^o (1545)]
- stuk beemd ter plaatse genaamd Achter Mall, de gemeijn stroom genaamd die Leije ander einde [GAT R297:11v^o (1551)]
- beemd ter plaatse genaamd Achter Mal met de lopende stroom genaamd die Leije een zijde [GAT R297:39v^o (1551)]

2a. ACHTERSTE ACKER, DE

- in de Hasselt bij de Rodenberch [GAT R295:12r^o-12v^o (1549)]
- een stuk land bij Rodenberch met een stuk erf tot weide en heide daar op het einde aan liggende genaamd t Ven [GAT R295:13r^o-13v^o (1549)]

De oudste vermelding van de term 'akker' komt voor in het *Fragmentum Blandiniense* uit de 9^e eeuw.⁵ Er bestat een tweetal verklaringen voor de herkomst en betekenis van het woord akker.

Eenzijds hangt het woord akker, mnl. *acker*, os. *akkar*, ohd. *ackar* < **ag̃*- waarschijnlijk samen met gr. *agorá* 'markt' en *agōn* 'omtuinde kampplaats' en lat. *ager* 'veld', waarbij men in het geval van akker dan dient te denken aan de betekenis 'het omheinde veld'. Volgens Gysseling zou het woord akker 'bouwland, behorend bij de dorpsgemeenschap' betekenen; het duidt dan voornamelijk op de periode waarin deze nog gemeenschappelijk gebruikt werd. In de Kempen zouden de dorpsakkers nog lange tijd als zodanig in gebruik zijn geweest.⁶

Anderzijds wordt algemeen verondersteld dat het woord *akker* de idg. wt. **ag̃* bevat, die 'drijven' betekent wat zou slaan op het drijven van het vee naar de woeste gronden; meer voor de hand liggend is dat het betrekking heeft op het in de grond drijven van de ploegschaar ter kering van de aarde. Met de term akker werd aanvankelijk de

4 Ligt ten westen van de Koningshoeven.

5 Lindemans, J., 'Toponymische verschijnselen, geografisch bewerkt', in: *Nomina Geographica Flandrica*, Studiën V-3, 3 dln., 1940-1954.

6 Gysseling, M., 'Inleiding tot de toponymie, vooral in Oost-Vlaanderen', in: *Naamkunde*, 10 (1978), blz. 1 e.v.

dorpsakker aangeduid, een niet zelden uitgestrekt complex cultuurgronden, omgeven door wallen en heggen. *Akker*, *kouter* en *es* dekken oorspronkelijk, in verschillende expansiegebieden, hetzelfde begrip, namelijk het gemeenschappelijk ingesloten bouwland van een bepaalde bevolkingsgroep of gemeenschap.

3. ACHTERSTE HOEVE, DE

Hoeve betekent niet zoals nu 'boerderij' (gebouw), maar het is een stuk land, groot genoeg om er een gezin van te onderhouden (tussen de 12 en 20 bunder).⁷ De naam geeft waarschijnlijk aan dat het het verst verwijderde stuk land was van een bepaalde eigenaar.

Het hier bedoelde stuk land is een heideveld in *Marijenhoeck* |482| bij de *Ruijbraecken* |599|. Het is dus een bouwland uit vroeger tijden, dat weer tot heide verworden is.

- [GAT R289:9v^o-10r^o,10r^o-10v^o (1542)]

4. ACKER VAN POSTEL, DE

Volgens opgave van de archivaris van de Abdij van Postel had deze abdij in de 16e eeuw geen bezittingen in Tilburg, hoewel de naam lijkt aan te geven dat er bezit(tingen) van Postel geweest is (zijn).

Zie |2a| voor de betekenis van *akker* respectievelijk |563| voor een verklaring van de naam *Postel*.

- aan het Creijnenven [GAT R283:3v^o (1536)]

De akker lag aan de *Postelstraat* |564| en wordt reeds in 1440 genoemd [OP R152:14r^o].

5. AENDEWECH

Akker in *Starts Hoeve* |639|, gelegen aan de Hasselt. De naam spreekt voor zichzelf.

- [GAT R289:36r^o-36v^o (1542)]

6. AERT, DE

Een *aert* is beploegde of bebouwde grond, bouwland. De naam is afkomstig van het germ. *arda-* 'weide' en duidt op zeer oude bewerkte grond(en), mogelijk zelfs op de aanwezigheid van zgn. 'celtic fields'. Deze benaming heeft niet direct met de Kelten te maken, maar is een generieke term en duidt op prehistorische akkers die aan de randen gekenmerkt worden door verhogingen van aarde of ongeploegd land, die de afscheidingen vormden tussen verschillende akkers en waarbij de akkers in de loop der eeuwen door het periodieke ploegen geleidelijk aan iets lager kwamen te liggen.⁸

In de westelijke Kempen en de Baronie van Breda werden gemene gronden vaak aangeduid met de benaming *aard*; ze onderscheidden zich van de gemeijnten in de oostelijke streken onderscheidden door hun beperkte omvang en lagen vaak verspreid in woeste grond te midden van in cultuur gebrachte gebieden⁹. Van oorsprong echter is het kenmerk van een 'aert' dat zij 'gemeijnt' is die tussen twee 'villae' of 'parochies' ligt en door leden van beide gemeenschappen wordt gebruikt.

7 Buiks, Chr., *Veldnamen in de Baronie van Breda*, Breda 1992, blz. 40.

8 Zie: Ross, A., *The Pagan Celts*, 1986, blz 68.

9 Leenders, K.A.H.W., 'Van gemejnten en vroonten', In: *De Oranjeboom*, dl. XL (1987), blz. 50-55.

- Hoeve in de Lichtenberg [GAT R284:33v^o (1537)]
- heide in het Reck [GAT R287:52v^o-53r^o (1540);R294:40v^o (1547)]

De 'Aert' was gelegen op de grens van Tilburg, Dongen en Gilze en Rijen. Merk op dat hoeve een oppervlaktemaat is van bepaalde grootte. Zie ook |3| en |7|.

7. AERT VAN LICHTENBERGH, DE (Ook: Aerdt van Lichtenberch)

- Heideveld genaamd de Aert van Lichtenbergh bij de Leije (= de Donge) in het Reck [GAT R284:33v^o (1537);R287:52v^o-53r^o (1540);R294:40v^o (1547)].

De Aert van Lichtenbergh was gelegen bij de *Hoeve van Lichtenbergh* |345| in het uiterste noordwesten van Tilburg op de grens van Tilburg, Dongen en Gilze en Rijen. Hier is de 'Aert' een heideveld en geen bebouwde grond. Deze heide is dus ontstaan op een uitgeput bouwland.

8. AESLOET, DE

Met de Aesloet wordt de Donge bedoeld. De term Aa is identiek aan Ee, Ade, IJ en betekent (natuurlijke) waterloop en is afkomstig van germ. *ahwa* en lat. *aqua* 'water'.

- in Meeus Hoeff [GAT R287:46v^o (1540)]
- in Meeus hoeff [GAT R288:rectozijde van blad volgend op fol. 62 (1541)]

9. AFTERMAL

(Zie: *Achtermal* |2|.)

10. AFTERSTE CRANEBERCH, DIE

- Akker in Sterts Hoef in de Hasselt [GAT R280:22r^o (1532)]

Iedere hoog- of hoger gelegen akker heette 'berg'. De naam is een afgeleide van germ. *krana(n)* (m)(kraanvogel) + *berga-* (m) 'berg'.

De kraanvogel (*Grus grus*) kwam vroeger veel voor op open land, vaak in gebieden waar dwergheide (*Ericacea*) groeide, gewoonlijk in vochtige of natte situaties waar poelen of vennen voorkomen, en die grensden aan bouwland.

De akker moet bij benadering gelegen hebben ter hoogte van de betonmortelfabriek Bemoti aan het Wilhelminakanaal.

Zie ook: *Sterts Hoeve* |639| en commentaar bij *Dat Creijven* |134|.

11. AVENBRAECK, DIE

Een braak is land dat braak ligt of gebroken (geploegd) moet worden; in ruimere zin: onbebouwd, laag renderend bouwland. Het kan de braak zijn van PN 'Ave', een naam die in de 15e eeuw al niet meer voorkwam en niet meer begrepen werd, doch waarschijnlijker is het een braak waar 'evene' verbouwd werd. In het laatste geval hangt de naam samen met mnl. (*h*)*evene*, mlat. *avenagium* 'haverveld', lat. *avena* 'lichte haver' of 'zwarte haver'. In het middeleeuwse drieslagstelsel was haver of 'evene' een van de hoofdgewassen. Men maakte daarbij onderscheid tussen de 'lange evene' (*Avena strigosa*), ook wel ruwe evene genoemd vanwege de lange kronkelende kafnaalden, en de 'corte evene' of gewone haver.

De Avenbraeck lag in de Korvelsche Schijf ten westen van het Korvelplein tussen *Berckdijck* |22| en *Vorste Crujswewch* |144|.

- in de Schijve [GAT R279:6v^o-7r^o,7v^o (1531);R283:57r^o (1536);R284:49v^o-50r^o (1537);R286:4v^o-5r^o (1539);R291:22v^o (1544);R292:61r^o (1545);R295:3v^o (1549)]

- 2 stukken land ter plaatse genaamd in die Schijve in de Avenbraecken, het een genaamd de Langen Acker en het andere stuk daaraan gelegen genaamd de Corten Acker [GAT R297:5r^o-5v^o (1551)]

In de Oisterwijkse protocollen van 1450, [R158:5r^o] wordt genoemd *de Avontbraeck* bij *Corvel* [120] en in een Tilburgs schepenprotocol van 1493 is sprake van:

- aen den Berckdijck 't leengoet den Avenbraeck [GAT R253:3r^o (1493)]

Uit deze laatste vermelding blijkt dat dit bewuste stuk land een zogenaamd leengoed was en uit een vermelding van 1619 kunnen we dan indirect opmaken dat het om een Buxtels leen handelt:

- leengoed van Buxtel aenden Berckdijck [GAT R350:191v^o (1619)]

In 1708 wordt dit stuk land aangeduid als:

- akkerland de Avont Braken in de Schijff aen de Berckdijck [GAT R469:160r^o,161r^o (1708)] en in 1778 als de 'Aanbraken'.¹⁰

¹⁰ In: *Verdeeling, splijting en bereening van de Tienden, door het gemeene land; Het Kapittel van St. Pieter te Hilvarenbeek; en de Abdye of Conventuaalen van Tongerlo, Over de Heerlykheid of Parochie van Tilborg geheven wordende: Gedaan ende geformeert in het Jaar 1778. 's-Hertogenbosch. (De Tiende van de Schyf-akker: zesde klamp).*